

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ο ΜΥΣΤΡΑΣ ΜΠΑΙΝΕΙ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ
ΜΕ ΕΝΑ ΚΑΣΤΡΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. Η θέση του Μυστρά. Γενική άποψη

Ο άγνωστος μέχρι το 1248 Μυστράς μπήκε απροσδόκητα στη σκηνή της ιστορίας με ένα κάστρο, απομεινάρι τούτο, έως σήμερα, μιας ανόσιας και συνδυασμένης επίθεσης του δυτικού κόσμου κατά του Βυζαντίου, όπως ήταν η Δ΄ Σταυροφορία. Αποφασιστικός φορέας αυτού του κατακτητικού πνεύματος στην Πελοπόννησο ήταν ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος. Το πάθος, το πείσμα και η πολιτική του φαντασία ότι θα στερέωνε για πάντα το Πριγκιπάτο του Μορέως, τη Νέα Γαλλία, όπως το ονόμαζε ο Πάπας, τον οδήγησαν να χτίσει τούτο το υπερήφανο κάστρο. Πίστεψε –όπως συμβαίνει συχνά στη ζωή– ότι επιδίωκε τους δικούς του σκοπούς, αλλά στην πραγματικότητα η ιστορία έκρινε διαφορετικά, γιατί υπηρετεί τους δικούς της, αντικειμενικούς, σκοπούς.

Ποιος, λοιπόν, ήταν ο «αφέντης του Μορέως», που η στρατηγική ματιά του καθηλώθηκε στον ασήμαντο, μέχρι τότε, για την ιστορία βράχο του Μυστρά; Τι ζητούσε ο Βιλλεαρδουίνος που έχτισε αυτό το κάστρο σ' ένα ριζοβούνι του Ταΰγετου; Αυτός ήταν ο τρίτος στη σειρά Γάλλος ηγεμόνας του Πριγκιπάτου της Αχαΐας ή του «Μορέως», που ίδρυσαν λίγοι Φράγκοι-Γάλλοι ιππότες της Δ΄ Σταυροφορίας, η οποία αντί για την απελευθέρωση των Αγίων Τόπων είχε καταλήξει στην Άλωση της Κωνσταντινούπολης, το 1204. Ο Λέων Σγουρός, πρόμαχος του Ελληνισμού, δεν μπόρεσε να αναχαιτίσει στην Κόρινθο τη μεγάλη στρατιά των Φράγκων, η οποία, με αρχηγό τον Ιταλό Βονιφάτιο, είχε διασχίσει από τη Θεσσαλονίκη όλο τον ελλαδικό χώρο, ιδρύνοντας δουκάτα και μοιράζοντας βαρωνίες. Ένα μικρό τμήμα

Γάλλων ιπποτών αποσπάται από τον κύριο όγκο του στρατού που πολιορκούσε την Κόρινθο, τον Απρίλιο του 1205, και χωρίς αντίσταση προελαύνει προς τη δυτική και κεντρική Πελοπόννησο. Έκαμψαν τελικά τις αντιστάσεις των κατοίκων της νοτιοανατολικής Πελοποννήσου στο μικρό κάστρο του ορεινού Αρακλόβου, με τον γενναίο εκείνο Δοξαπατρή Βουτσαρά, που τροφοδότησε τη φαντασία του λαού, έπειτα την αντίσταση του Νυκλίου και, στη συνέχεια, της Λακεδαιμονίας, της μεσαιωνικής Σπάρτης, η οποία:

*«έκεισε εις τήν Λακεδαιμονίαν χώρα ἦτον μεγάλη
μέ πύργους καί καλά τειχέα, ὅλα μέ τό χορήγι»¹.*

Ο τοπικός άρχοντας, ο Λέων Χαμάρετος, που είχε πολεμήσει στη Μεσσηνία τους Φράγκους, αναγκάζεται να παραδώσει την πόλη, κάπου στα 1210. Από τότε θα περάσουν γύρω στα 30 χρόνια έως ότου ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος –ψηλός, ξανθός, ο τέλειος εκείνος ιππότης, γεννημένος στην Καλαμάτα, οικογενειακό φέουδο των Βιλλεαρδουίνων– θα υποτάξει, έπειτα από τριετή πολιορκία, τη Μονεμβασία, το 1248. Η κατάκτηση της Πελοποννήσου, η Κουγκέστα, είχε ολοκληρωθεί, όταν, αρχές του 1249, αναζήτησε στην περιοχή της Σπάρτης ένα φυσικό οχυρό από όπου θα μπορούσε να ελέγχει τις κινήσεις των Μηλιγγών του Ταϋγету, εξασφαλίζοντας έτσι την ησυχία στην αγαπημένη του Λακεδαιμονία, τη La Crémone, όπως την έλεγαν παραφθαρμένα οι Γάλλοι.

Το Χρονικόν του Μορέως μάς θυμίζει τη στιγμή που η ματιά του πρίγκιπα του Μορέως, στην αναζήτηση στρατηγικών ερεισμάτων, ξεχώρισε τον βράχο του Μυστρά:

*«Κι ὅσον ἐγύρευεν καλά τά μέρη ἐκεῖνα ὅλα,
ἠῶρεν βουνί παράξενον, ἀπόκομμα εἰς ὄρος,
ἀπάνω τῆς Λακεδαιμονίας κανένα μίλι πλέον.
Διατί τοῦ ἄρεσεν πολλά νά ποιήσῃ δυναμάριν,
ᾠρισε ἀπ' ἔξω στό βουνί κ' ἐχτίσαν ἕνα κάστρον,
καί Μυζήθραν τ' ὠνόμασεν, διατί τό κράζαν οὕτως»².*

1. ΑΓΝΩΣΤΟΣ (1940), *Το Χρονικόν του Μορέως (Το ελληνικόν κείμενον κατά τον κώδικα της Κοπεγχάγης μετά συμπληρώσεων και παραλλαγών εκ του Παρισινού)*, Εισαγωγή-υποσημειώσεις-επεξηγήσεις Πέτρος Π. Καλονάρος, Εκδόσεις Δημητράκος, Αθήνα / Ανατύπωση από τις Εκδόσεις Εκάτη, Αθήνα 1989, πρόλογος Ρένος Αποστολίδης, στ. 2052-2053.

2. ΑΓΝΩΣΤΟΣ (1940), *ό.π.*, στ. 2985-2991.

Το παράξενο «βουνίν» υψώνεται σε 634 μέτρα, αποκομμένο από τον κύριο όγκο, από τις βόρειες πλαγιές του επιβλητικού Ταϋγету, και σε απόσταση έξι χιλιομέτρων από τη Σπάρτη. Από το τείχος του κάστρου, στην κορυφή του βουνού αυτού, σε πιάνει ίλιγγος. Είσαι στο χείλος της αβύσσου που χωρίζει κάθετα το προβούνι τούτο από τις απρόσιτες πλαγιές του οξυκόρφου ιστορικού βουνού. Δέος και θαυμασμός σε κατέχει από την αντίθεση των στοιχείων, έκσταση από το υψηλό μεγαλείο του θεάματος και τον δυναμισμό που συνέχει την τραχύτητα και τρυφερότητα που έχει η ζωή εδώ. Σκληρός νομοθέτης ο Ταϋγетος. Κάπου εδώ ακούστηκε η φωνή του Απόλλωνα, όταν υπαγόρευε στον Λυκούργο τους νόμους της Σπάρτης. Είναι το όρος Σινά της Ελλάδας. Έτσι είδε τον Ταϋγетο ο Νίκος Καζαντζάκης.

Παράξενο το βουνό που διάλεξε ο Βιλλεαρδουίνος. Μέσα από το δέος ή και τον φόβο από την απεραντοσύνη, ασφαλισμένος καθώς είσαι, νοιώθεις την ψυχή σου να υψώνεται ελεύθερη, μεθυσμένη από έκσταση και χαρά.

Σε συνεπαίρνουν την άνοιξη οι στίχοι του δικού μας Σολωμού:

*«Νερά καθάρια και γλυκά, νερά χαριτωμένα,
χάνονται μέσ' την άβυσσο τη μοσχοβολισμένη,
και παίρνουνε το μόσχο της, κι αφήνουν τη δροσιά τους».*

Ο δίκαιος και τίμιος άνθρωπος έτσι άδολη, ελεύθερη και γλυκιά οραματίζεται τη ζωή, γιατί εδώ «αγάπη κι έρωτας καλού τα σπλάχνα τους τινάζουν».

Και όμως, εδώ υπάρχει ένα στοιχείο τραγικότητας. Μπορείτε να το ειπείτε τραγική ειρωνεία της τύχης, μπορείτε να το ειπείτε περιπέτεια με τη στενότερη σημασία της λέξης, ως τη μεταβολή από την ευτυχία στη δυστυχία, «τήν εις τό έναντίον τών πραττομένων μεταβολήν», όπως έχει ειπεί ο Αριστοτέλης – πάντως, το ίδιο περίπου πράγμα λέτε. Όταν, λοιπόν, ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος, ο παντοδύναμος «άφέντης τού Μορέως», ο «άλαζονικός εκείνος Φράγκος», όπως θα τον ονομάσει ο Βυζαντινός αυτοκράτορας, έχτιζε το κάστρο στην κορυφή του βράχου, δεν είχε ποτέ φαντασθεί μια τέτοια, απροσδόκητη μεταβολή των πραγμάτων· ότι, δηλαδή, σε δεκατρία χρόνια θα περνούσε αυτό στα χέρια των Ελλήνων, που θα αναδείκνυαν τούτο τον βράχο σε πνευματικό, καλλιτεχνικό και στρατιωτικό κέντρο.

Για να καταλάβουμε την ιστορική πορεία του Μυστρά και τη σημασία του για τον νεώτερο Ελληνισμό, είμαστε υποχρεωμένοι να τον ιδούμε μέσα

στην ευρύτερη ιστορική πορεία του Βυζαντίου, την ελληνική ιστορία γενικότερα, ακόμη και στη συσχέτισή του με την ευρύτερη γεωπολιτική και γεωγραφική ενότητα. Έχουμε εδώ να κάμουμε με μια συνείδηση και έναν πολιτισμό που πάει τώρα να αναγεννηθεί. Και η ζωή, δηλαδή ο πολιτισμός, ο τρόπος ζωής, δεν ερμηνεύεται μόνο με λογικά και αφηρημένα συστήματα, με την αντιθετική πορεία ενός απρόσωπου και απάνθρωπου πνεύματος, όπως θα ήθελε ο Έγκελς. Πιστεύουμε ότι η ιστορία, δηλαδή η ζωή του ανθρώπου, ο πολιτισμός με τις αξίες κάθε εποχής, προχωρεί με ρυθμικές μεταβολές, όπου βασικός όρος είναι ο ρυθμός της Πρόκλησης και της Απάντησης, όπως έδειξε ο Άρνολντ Τόμπη. Πρόκληση είναι η πίεση που ασκούν διάφοροι παράγοντες, φυσικοί και ιστορικοί, και απάντηση είναι η θέληση και η δυνατότητα του ανθρώπου ή μιας συγκεκριμένης ιστορικής ομάδας, ενός έθνους, ενός πολιτισμού να απαντήσει, να αντιμετωπίσει την πίεση, το πρόβλημα³.

Από την άποψη αυτή, το γεγονός ότι το κάστρο του Μυστρά πέρασε στα χέρια των Ελλήνων, για να εξελιχθεί σε πνευματικό, καλλιτεχνικό και διοικητικό-στρατιωτικό κέντρο, ήταν η απάντηση των Ελλήνων στη γεωπολιτική πίεση που άσκησαν, σε μια συγκεκριμένη ιστορική στιγμή, οι Φράγκοι, γενικά οι Δυτικοί, καθώς και η απειλή του Ασιάτη επιδρομέα.

2. Ονομασία του κάστρου

Και «*Μυζήθρα*ν τ' *ωνόμασεν*» το κάστρο του ο Βιλλεαρδουίνος. Έτσι έλεγαν και πρώτα τούτο τον ακατοίκητο από παλιά τόπο.

Η ετυμολογία του ονόματος Μυστράς δημιούργησε διαφωνίες ήδη από την εποχή του Αδαμάντιου Κοραή και του πρώτου μεγάλου βυζαντινολόγου, Karl Krumbacher.

Η ονομασία είναι πολύ παλαιότερη από το *Χρονικόν του Μορέως*, το οποίο γράφτηκε ίσως μετά το 1350. Ο Ζησίου, ο οποίος διάβασε τα χρυσόβουλλα της Οδηγήτριας, μας πληροφορεί ότι στα τρία απ' αυτά αναφέρεται η πόλη ως «*Μυζήθρα*ς», ενώ στο τέταρτο αναφέρεται ως *Μουζουθρά*ς. Ο ίδιος ο Ζησίου μάς πληροφορεί ότι σε δύο σιγίλλια της συλλογής Milklos-

3. Χ. ΧΡΗΣΤΟΥ (1973), *Πολιτισμός και ιστορία*, Εκδόσεις Κωνσταντινίδη, Θεσσαλονίκη, σ. 33.

ich και Müller αναγράφεται ιερέας Λέων Μουζηθράς, στη Σμύρνη, το 1210, δηλαδή πολύ πριν εγκατασταθούν καλά καλά οι Φράγκοι στον Μοριά. Το όνομα απαντάται υπό διάφορες γραφές, όπως: *Μιζιθράς, Μεζιθράς, Μιζιθράς, Μυζιθράς και Μεζιθράς*. Στην περιοχή, υποθέτει ο Ζησίου, ζούσε κάποιος Έλληνας γαιοκτήμονας πριν από τους Φράγκους που λεγόταν *Μυζιθράς*. Θα είχε χτίσει εκεί ψηλά στον βράχο έναν πύργο, από όπου θα επέβλεπε το τιμάριό του. Ότι το όνομα είναι επαγγελματικό, δεν αφήνει καμιά αμφιβολία η σχετική έρευνα του Γεώργιου Χατζηδάκι. Ο μεγάλος γλωσσολόγος υποστήριξε ότι το επαγγελματικό τούτο όνομα προέρχεται από τη λέξη *μυζήθρα*, η οποία πάλι από το ρήμα *μυζάω*, που σημαίνει βγάζω κάτι με συμπίεση. Το επαγγελματικό όνομα *μυζηθράς* έγινε «*Μυστράς*», δηλαδή κύριο όνομα, γιατί το η, άτονο στη λέξη, έχασε τη φθορολογική του δύναμη και χάθηκε. Όσο για το σύμπλεγμα σθρ προήλθε από συμφυρμό (συνένωση) του *Μυζηθράς* σε *Μυστράς*.

Από τα ωραιότερα, λοιπόν, κάστρα της Πελοποννήσου, «του Μυζηθροῦ το κάστρο» που πήρε το όνομα από τον τόπο, «*διατὶ τὸν κράζαν οὕτως*» –με οχυρωμένους δύο περιβόλους, έναν εξωτερικό και έναν ισχυρότερο εσωτερικό που εκτείνονται σε μήκος 170 μ. περίπου, με τον κυκλικό πύργο για τον βιγλάτορα– είναι ένα τυπικό δείγμα φραγκικού ορεινού κάστρου.

3. Παράδοση του κάστρου στους Βυζαντινούς (1262).

Ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος παραβαίνει τις συμφωνίες (1262)

Ο βιγλάτορας αγρυπνούσε, αλλά ο ισχυρός πρίγκιπας, άνθρωπος γεννημένος πολεμιστής, ο οποίος είχε κατακυριεύει όλο τον Μοριά «*καὶ περιεπάτει, ἐχαίρετον ἀπὸ ὄλον τό πριγκιπάτο*», δεν μπόρεσε να ιδεί το άσπρο σημάδι στον ορίζοντα και δεν μπόρεσε να ακούσει τα βήματα του ολέθρου που αντηχούσαν πλησίον του – δεν μπόρεσε να αποτρέψει την καταστροφή. Δεκατρία μόλις χρόνια το χάρηκε. Απροσδόκητα το κάστρο πέρασε στα χέρια των Ελλήνων. Ο Γουλιέλμος Βιλλεαρδουίνος, ο οποίος φιλοδοξούσε να επεκτείνει την κυριαρχία του και πολύ πέρα από την Πελοπόννησο, πήρε μέρος, με όλους τους βαρώνους του Μορέως, στη μάχη της Πελαγονίας (1259), στη Μακεδονία, κοντά στον Αξιό και όχι μακριά από την Καστοριά. Θεώρησε μοναδική ευκαιρία την πρόσκληση από τον πεθερό του, Μιχαήλ Β΄ Άγγελο Κομνηνό, δεσπότη της Άρτας. Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στα δύο ελληνικά κράτη, της Ηπείρου και της Νίκαιας, καθημερινά οξύτερος, κα-

τέληξε στην αποφασιστική σύγκρουση των δύο στρατών, με αποτέλεσμα τη νίκη των αυτοκρατορικών δυνάμεων της Νίκαιας και την αιχμαλωσία του πρίγκιπα και όλων των βαρώνων του από τις δυνάμεις του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου.

Η ανάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Βυζαντινούς, έπειτα από 57 χρόνια λατινικής κατοχής, σήμαινε την αντίστροφη μέτρηση για το ένδοξο πριγκιπάτο. Η πεισματική άρνηση του αιχμάλωτου –για τρία κοντά χρόνια– πρίγκιπα να παραχωρήσει τον Μοριά εξόργισε τον αυτοκράτορα, αλλά τελικά «τόν σοβαρόν αύχένα κλίνας τῷ βασιλεῖ», όπως γράφει ο ιστορικός Παχυμέρης, ο Βιλλεαρδουίνος υπέγραψε τη συμφωνία.

«Να δώση γάρ τοῦ βασιλέως διά τήν ἐλευθερίαν τους,
τό κάστρον τῆς Μονοβασίας καί τῆς Μεγάλης Μαΐνης,
τό τρίτον κι ὁμορφότερον τοῦ Μυζηθρᾶ τό κάστρον,
εἰς τρόπον γάρ καί συμφωνίαν νά ἔβγη μέ τόν λαόν του,
μέ ὅσους καί ἄν ἦσαν μετ' αὐτόν, μικρούς τε καί μεγάλους».

Αυτά μάς πληροφορεῖ και το Χρονικόν του Μορέως⁴, αλλά ο Παχυμέρης αναφέρει ότι, εκτός από τα πιο πάνω τρία κάστρα, παραδόθηκαν και δύο ακόμη: του Γερακίου (ανατολικά του Μυστρά) και του Λεύκτρου στη μεσηνιακή Μάνη, στην περιοχή της Κιστέρας.

Ο Γεώργιος Φραντζής ή Σφραντζής μάς πληροφορεῖ ότι το κάστρο του Λεύκτρου της Μάνης λεγόταν και Νεκτάριο: «Καί εἰς ὠνησιν τῆς ἐλευθερίας αὐτοῦ ὁ πρίγκιψ ἔδωρήσατο χώρας τρεῖς τῆς Πελοποννήσου τάς ἰσχυροτέρας τῷ βασιλεῖ Ρωμαίων, τήν τε Μονεμβασίαν, τά Λευκτρα Μαΐνης, τά τε Νεκτάρια, ποτέ καλούμενα, καί τήν τῆς Λακωνικῆς Σπάρτην»⁵.

Ίσως εἶχε γίνει λόγος και για τα φρούρια του Ναυπλίου, του Ἄργους ή ακόμη της Κορίνθου, όπως μας πληροφορεῖ το Αραγωνικό Χρονικό, χωρίς όμως και να καταλήξουν σε συμφωνία.

Η συμφωνία Βιλλεαρδουίνου και Μιχαήλ Η΄ στην Κωνσταντινούπολη προέβλεπε σε επίμετρο ότι στο εξής ο πρίγκιπας του Μορέως θα ήταν περίπου υποτελής στον αυτοκράτορα. Θα τον θεωρούσε ως δομέστικο, ενώ αναλάμβανε την υποχρέωση να τον στείλει μαζί με τους βαρώνους του με μεγάλες τιμές στην Πελοπόννησο.

4. ΑΓΝΩΣΤΟΣ (1940), ὀ.π., στ. 4329-4333.

5. G. PHRANTZES (1954), *Chronicon*, edidit I. B. Papadopoulos, Lipsiae, σ. 21.